

Araştırma Makalesi • Research Article

Klasik Şiirde Kutb Meselesi

Kutb Issue in Classical Poetry

Nazire Erbay ^{a,*}

^a Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6905-0178

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Aralık 2019
Düzeltilme tarihi: 01 Ocak 2020
Kabul tarihi: 08 Ocak 2020

Anahtar Kelimeler:

Gazel
Mazmun
Veli
Peygamber
Kutb

ARTICLE INFO

Article history:

Received 02 December 2019
Received in revised form 01 January 2020
Accepted 08 January 2020

Keywords:

Lyric
Metaphor
Saint
Prophet
Kutb

ÖZ

Gazellerde sadece aşk, kadın, yeme-içme, eğlence konularına yer verilmemiştir. Klasik şairler, gazellerinde insana hatta âleme dair her şeyi ele almışlardır. Merkez ve etrafında dönenler arasında mutlak bir ilişki vardır. Kutb, bir merkezi esas alıp dönme, ardından belli bir düzene girme durumunu anlatır. İrfan meclisine mensup bir prototipi ifade etmede ya da mazmun olarak kullanılan kutb, mana değeri fark etmeden hep merkezde olmayı çağırır. Şairler, kutbu gazellerinde en çok ulvi gördüklerine yönelme anlamında kullanmışlardır. Gazellerde kutb, Mutlak Hakikat'ten, Hakikat-i Muhammediye'den, makam ve dereceleri birbirinden farklı velilerden, peygamberlerin taklitçilerinden ya da onun yolunda olanlardan bahsedilirken yer alır.

ABSTRACT

In the lyrics only love, women, eating and drinking, entertainment issues are not included. Classical poets have dealt with everything about man and even the universe in their lyrics. There is an absolute relationship between the center and those around it. The kutb refers to a center based on rotation and then a certain order. The kutb, which is used to express a prototype of the guardians or as an saints, invokes to be always in the center without realizing the mana value. Poets used the term kutb to be subordinate to what they see most in their lyrics. In the lyrics, the kutb is used to express the Absolute Truth, the Truth Muhammadiyah, respect and glory of the saints, the imitators of the prophets, or those on their way.

1. Giriş

Âlemin belli bir düzen içinde yaratıldığı Kur'an-ı Kerim'deki çok sayıda ayetle sabittir. “Yeri göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmanın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?” (Mülk Suresi, 67/3), “O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.” (Furkan, 25/2), “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye

göre yarattık.” (Kamer, 54/49) ayetlerin işaret ettiği ve üzerinde durulan husus, ‘düzen’i kurmadaki uygunluk ve dahi İlahî merkezin kendisinden çıkan mükemmelliktir. Bunun yanında ayetlerin gösterdikleriyle sonsuz Mutlak Hakikat karşısında, sonlu insanın ferdî, ilmî ve içtimâî anlamda takip etmesi ya da yönelmesi gereken ölçüler, öğretiler ve ibretler söz konusudur. Esasında âlemin yaratılışıyla ilgili birçok kutsal, mitik ve bilimsel kaynaktan sonsuz boşlukta, kaostan kozmosa belli bir sıra ve düzende kâinatın oluşum bahsi mevcuttur. Bu düzenli oluşumun

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nazire.erbay@atauni.edu.tr

kendi içinde ya da ekseninde süreklilik arz eden ‘dönme’ eyleminin mevcudiyetinden her boyutuyla bahsedilmesi gerekir. Evvela makro kozmostan mikro kozmosa kadar âlemdeki her şeyin belirlenmiş bir sabitenin etrafında döndüğü malumdur. Mevzuu, maddenin en küçük birimi atom elektronlarının bir çekirdek (spin) etrafındaki dönmesindeki oluşum, planlama ve dengeli tasarımıyla da açıklamak mümkündür. Bütün bunlardan hareketle bahsedilen bir merkezin etrafında belli bir eksenle dönme eylemi, bilimsel ve mistik bütün anlatılarda belirtildiği şekliyle evrenin ya da varlığın yaratılışı, şekillenmesi hatta yenilenmesi için elzemdir.

Klasik şairler, ezberlerin tam aksine, gazellerinde sadece ‘kadınlarla yeme-içme veya aşk’ konularında metinler oluşturamazlar. Şairlerin divanları incelendiğinde tevhid, peygamber sevgisi, tasavvuf, tasavvuf felsefesi, varlık, evren, yemek, şehir ve güzelliği, kerih kelimelerin yer aldığı hicivler, kavramsal değerler, içtimaî ve insanî konuları vd. geleneğin işaret ettiği mecaz, mazmun ve metaforlarla ele aldıkları görülmektedir. Belli merkezi ifade eden kutb kavramı da, gazelin bahsedilen ezber tanımı dışından, beyitlerde farklı göndermelerle kullanımına sıklıkla rastlanır Bununla beraber kutb, mübalağanın öncelendiği, methiyeye dayalı kaside beyitlerinde sultana, şehzadeye ya da bir sadrazama, velhasıl bir devlet büyüğüne yönelik kullanılması gayet tabii görülmelidir. Gazellerde, kutb özelinde, belli bir anlam zenginliği içinde göndermelerin olması bu nazım şekli için özel bir dikkattir. Burada mühim olan klasik şairin âlem, dünya, varlık, insan üzerine oluşturduğu kendine mahsus maksadı ve anlatım dilini kavramaktır. Klasik şairin anlatım derinliğindeki sanat dili, büyük oranda, mazmun, mecaz veya metaforlarla oluşturulan bir şiirsellik olsa da, sadece mübalağaya dayalı bir şiirsellik de değildir. Gündeme getirilmesi gereken husus ise, şairlerin gazel beyitlerinde tasavvufun özü olarak Kur’anî ve Muhammedî konuları ele alışlarındaki çok yönlü ve derinlikli bakışlarının da sanat diline farklı açılardan yansması şerh, tahlil, dil içi çalışmalar açısından mühim olmasıdır. Bu gereklilikten yola çıkarak çalışmada, gazel nazım şeklinde anlam ve dilsel işlevine göre kutb kavramı üzerine bir inceleme yapılmaktadır. Gazellerde sonsuz güzelliğin ve uyumun sahibi Mutlak Hakikat’ten, bir tarikat şeyhinden, sevilenen ya da insanın madde ve manada düzen koymada etkili olan idare edenden bahsederken doğrudan ya da mecaz yollu zengin anlam dairesinde bu kavramın ele alınması bu nazım şeklini anlama ve anlamlandırma açısından önem arz etmektedir.

Kutb kavramı, evvela, çağrışım itibarıyla bir merkezi esas alıp ‘dönüş’ ve ardından belli bir ‘düzen’e girmeyi akla getirir. Bu minvalde dönme metaforu ve onunla bağlantılı terim, kavram, ad veya unvanlar da gazellerdeki şiir işlevselliğinde çok fazla kullanılmıştır. “Kutb, ‘değirmenin mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi’ gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise ‘veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük veli’ manasında kullanılır. Tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük veli, insan-ı kâmil ve Hakikat-i Muhammediyye düşünülür” (Ateş, 2002: 1). Tıpkı atomu oluşturan ve maddeye dair en ufak birimin oluşmasına vesile teşkil eden çekirdeğin belli bir eksenle düzen içinde dönmesi gibi, “Hücviri’ye göre de kutub zâhir ve bâtın, maddî ve manevî bütün varlıkların eksenidir, yani her şey

onun üzerinde ve çevresinde döner, ona dayanır. Onun her şeye feyiz veren bir özelliği vardır. Allah âlemi ve âlemdeki düzeni onun aracılığı ile devam ettirir ” (Ateş, 2002: 1). Kısacası âlemde varlığı anlamlandıran belli eksendeki sabiteler ve yine belli değişkenler vardır. Çekirdek yani kutb değişmeyendir. Kutbun âlemde, özelde de kulda açık ve gizli, maddî ve manevî olarak ismi ya da göstergeleri değişir, ama kutba yüklenen mana değerinin algısı ve tanımı değişmez. Dolayısıyla şairlerin de kutb konusuna gazellerinde yer vermeleri, lirik bir yaklaşımdan öte, hakikati kavrayış ve hakikat karşısında arzuların merkeze alınmasıyla alakalı bir durumdur.

2. Bir İsim veya Unvana Yönelen Kutb

Türkler, İslam’ı kabul ettikten sonra Orta Asya’dan Anadolu’nun içlerine kadar dinî, içtimaî vazifeler icra eden büyük âlim ve şairler yetiştirmiştir. Hikmet sahibi ârifler, onlara tâbi olanlara hakikati aktarma veya içtimaî hayatın düzenini sağlamaya yönelik, rehberlik etmişlerdir. Kutb kavramının en geniş anlamda tasavvuf felsefecisi İbnü’l Arabî’nin eserlerinde yer aldığı görülür. Ona göre, merkez ve etrafında dönenler arasında mutlak bir ilişki vardır. “İbnü’l-Arabî bir işin erbabı ve ustası olan, herhangi bir nitelik veya yetenek, kendisinde en mükemmel şekilde tecelli eden kişilere de kutub nazarıyla bakar. Mesela bir çağda en mükemmel mütevekkil kim ise o çağda tevekkül ehlinin kutbu odur. Ona göre her eksen, çevresinde dönen şeylerin kutbudur. Bu anlamda kabile şefi ve aşiret reisi kabilesinin ve aşiretinin kutbudur. Çünkü yönettiği toplum ona dayanır, onun etrafında döner. Tasavvuftaki kutub da böyledir. Buna göre kutub bir tür prototiptir, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve piridir. İbnü’l-Arabî kutub görüşünü ‘Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden sorumlusunuz.’ mealindeki hadisle, ‘Her birimizin belli bir makamı vardır.’ (es-Sâffât 37/164) ve ‘Onlardan on iki nakib göndermiştik.’ (el-Mâide 5/12) mealindeki ayetlere dayandırır” (Ateş, 2002: 1). Şüphesiz bu ifadelerin, bir ‘ruhban’ sınıfına işaret ettiği yorumunu çıkarmak son derece yanlıştır. Çünkü kutb olan “Allah buyurdu ki: İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Şu halde yalnız benden korkun.” (Nahl 16/51) ayeti mucibince İslam’da ruhbanlığın olmadığını evvela Hz. Peygamber’in ruhban olarak gönderilmediğini zaten bilir. Kutb makamının ihsan edilmesindeki maksat; insanın sureti ya da adı değil, maneviyatın ve içtimaiyatın mümkün feyzini bir veli olarak merkezde, insan-ı kâmil veya kevn-i câmi olarak temsiliyetidir.

Değerlerin tamamı, aşkın olanla doğrudan ya da dolaylı şekilde alakalıdır. Şu da bir hakikattir ki, dinî ve içtimaî bir kavram olan kutbun mana değeri tamamen Hz. Peygamberle doğrudan irtibatlıdır. “Kutup fikri sufilik kadar eskidir. İlk sufiler ortak bir ilham ve vahiy kaynağına inanarak bu kaynağın Hz. Muhammed ve [ondan sonra gelenler] varisleri ile aynı olduğuna inandılar” (Affifi, 1998: 98). Klasik şiirde ise kutb, ister aşkın ister içkin göndermeler içinde kullanılsın mutlak surette bir işi idare eden veya merkeze tâbi olma manasında kullanılır. Bunun yanında, “Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar olan peygamberler gibi, (124.000 olduğu söylenir.) bunların önderi, zamanın en kâmil insanı ve beşeri âlemin çevresinde döndüğü bir eksen olan ‘kutuptur.’ Bunun yanında dış görünüşüyle, kutup sıradan ve dikkat çekmeyen bir kişi olabilir; ama içeriden görüldüğünde metinlerin diliyle söylenecek olursa ‘işlerin idaresini elinde

tutar. 'Âlemin aslî yapısını, her biri çeşitli İlahî sıfatları izhar eden insanî fonksiyonlara dayanarak idrak etmek suretiyle de onun içkinliğini ileri sürer. Yaratılmış düzende Allah'ın birliği kutbun her zaman bir olması olgusunda yansıtılır" (Chittick, 2016: 46-69). Yunus Emre de kendinden sonra, bir mütefekkir, şair ya da ehl-i dil olarak birçok şair ve mutasavvıfın kutbu olurken kendisinin de şüphesiz kutb olarak gördüğü hikmet ehli vardır. Bir başka yönüyle de Yunus Emre'nin İslam mütefekkir, âlim, şair ve din büyüklerini bildiği hatta okuduğu yorumunun da yapılabileceği bir beytinde kutb gördüğü isimleri doğrudan zikrederek onları kendine rehber edindiğini belirtmesi önem arz eder:

*Fakih Ahmed Kutbü'd-dîn Sultân Seyyid Necmü'd-dîn
Mevlânâ Celâlü'd-dîn ol kutb-ı cihân kanı
(Yunus Emre, 396/14)*

Tevhidi anlatmak ve yaşatmak için Allah'ın belirli dönemlerde elçiler gönderdiği İlahî kelimada sabittir. Bunun yanında diğer kulları arasından da insan-ı kâmil derecesinde olanlar vahdet merkezli, içtimaî hayata ya da ümmete düzen vermede etkili olmuşlardır. Dolayısıyla insanı tanıyarak yahut insandan yola çıkarak Hak bilgisine ulaşılabilir. Kutb anlayışında insan ve insan türünün birbiriyle ilişkisi tevhide idrakte etken olabilmektedir. Bu İlahî olduğu kadar içtimaî münasebet hakkında da ilk yorum yapanlardan biri İbnü'l Arabî olmuştur. İnsanlığın hakikati Hz Peygamber olduğu ve ona tâbi olanların da insanlığın var olma idealini gerçekleştirmiş olduğu açıktır. "Hz. Peygamber insanlık için sadece Allah'a giden bir yol değil, aynı zamanda insana ve insanlığa giden bir yoldur" (Demirli, 2015: 251). Bir başka söyleyişle insanın kendini tanıması, kendinden veya insanlık erdem, değer ya da kemalâtı ona verilen ayrıcalıkla taşıyandan yola çıkarak mümkün olabilir. Bu imkânlar toplamı da insanın Tanrı'yı tanımaya vesile olur. Dolayısıyla insanın âlemi temaşa etmesi ve kâmil insana tâbi olması da 'kendini bilmesine'; Hak bilgisine vesile olacaktır. Bunun içindir ki, Yunus Emre'nin kutb kavramını doğrudan kullanmadan divanında Hallac-ı Mansur'u tevhitlen fenaya uzanan sulûkun işaretçisi ve aşk yolunda onu merkeze aldığını çok sayıda beytiyle gösterir. Bu bağlamda, Yunus Emre'nin itikatta rehber edindiklerini kutbu kabul edip hayata bakışını mısralarına yansıtması mühimdir:

*Çünkü ben bunda geldüm ben anı bunda buldum
Mansûr'am dâra geldüm kül oluban tozaram
(Yunus Emre, 171/8)*

*Yolunda Mansûr olayın Ene'l-Hak demin urayın
Asılıp vaslun dârına ber-dâr olayın bir zamân
(Yunus Emre, 253/3)*

*Bugün Mansûr benem işkun yolunda
Yürüyüp çarh uram şol dâre karşu
(Yunus Emre, 289/7)*

Niyazi-i Mısri'nin "İnsan-ı kâmil olmaya/ Lazım olan irfan imiş" mısraları, Kadı Burhaneddin'in beyitlerine yüzyıllar öncesinden farklı dil ve anlatımla yansır. Şair, insan-ı kâmilden Hakk'a vasıl olmayı, kutb kabul ettiği isimlerle aktarır. Bu durum, şairlerin kutb olarak belli bir ismi zikretsin ya da etmesin irfan sahiplerini aramaları gerektiğini anlatması bakımından önem arz eder. Kadı Burhaneddin klasik dönem şiirin kurucularından olarak beyitlerinde kutb kavramını, ilginç bir şekilde, divanında doğrudan kullanmaz. Bunun yanında şair, üstadlarını söylemekle yetinir:

*Ahmedî olup gehî olduh molla der-cihân
Ki semâ u evhadını bî-ser ü pâ urmuşuz
(Kadı Burhaneddin, 357/2)*

*Benem sinün yolunda Şeyh-i San'ân
Dilerden gösdereyim şimdi bürhân
(Kadı Burhaneddin, 1072/1)*

*Ben Hasan yüzi severem tanugum Veys-i Karan
Kıssa kıl kıssayı sun ayağı dil-şâd edelüm
(Kadı Burhaneddin, 1023/3)*

Kutb, klasik Türk şiiri gazellerinde yer alırken şairlerin muhataplarına bağlılıklarında, aşka dair lirik anlatışlarında zıt duygulara, iniş çıkışlara hiçbir şekilde yer verilmez. Çünkü kutuplar hakikatin yeryüzündeki aynası ya da gölgesi, dolayısıyla, semavî veya ulvî konumdadır. Bu sebeple mısralarda tenakuza yer vermek yanlış olur. "Kutb, Allah'ın bu âlemi yönetmek üzere İlahî yetkilerle donattığı insandır. İnsanüstü, fevkalade bir varlıktır. Kutbun hem dinî hem de dünyevî (daha doğrusu siyasî) olmak üzere iki misyonu vardır" (Ocak, 2010: 53). Âşık Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış tezkirecilerdendir. Âşık Çelebi için zamanın kutbu Sultan Süleyman'dır ve yönü ona dönüktür. Hatta onun etrafında olarak ya da dönülerek onun feyzinden faydalanılır. Çelebi, temsiliyet itibarıyla Sultan Süleyman'ın Allah'ın yeryüzünde gölgesi olmasına, zahirde hak ve hakikat için hüküm vermesine gönderme yapar. Şair, Sultan Süleyman'ı tebâsına 'karşılık beklemeden verme' düsturundan yola çıkarak söylenirse hem siyasî hem de manevî gücünü dile getirir:

*Kutb-ı devrân zıll-ı sübhân Şeh Süleymân-ı zemân
Sâye-i te'yid-i Yezdân lâ-yezâl üstindedür
(Âşık Çelebi, 2/10)*

Mitoloji ya da tarihin ilk yazılı metinlerinde de kutb kavramına gönderme yapan resim, figür ya da ifadelere rastlamak mümkündür. "Sümerliler döneminde 'kutub' adı verilen kişiler onların krallarıdır. Krallar, hem kutub hem de Tanrı olarak görülürler. Onlar, Dünya'nın eksenini veya semânın derinliklerine uzanan irfan direğidir. Dünya, onlar sayesinde veya onların 'yüzü suyu hürmetine' döner" (Şencan, 2018: 74). Dolayısıyla her inancın, dinî, siyasî dönemin kendi anlam çerçevesinde ism-i manevileri vardır. Bir çağda en mükemmel mütevekkil kim ise o çağda tevekkül ehlinin kutbu odur. Bunda esas olan irfan sahibi biri olarak Muhammedî olanı hem yaşamayı hem de eksenine aldığı toplumda inşa edici, kılavuz olmasıdır. "Kutub, irfânî seyir piramidinin tepesinde yer alır. Sonraki mertebeler ise, sırasıyla bu aşamadan itibaren uzar gider. Lakin daima mertebedeki ferdlerden, yukarı mertebedeki kimselere doğru yol alır" (Seyyid Yahya Yesribi, 2010: 593). Kutb bir tür ontolojik prototip olduğu için bu beyitte de idealin temsilcisidir. Şeyhülislam Yahya da 4. Murad'ın iktidarını yaşanabilecek en iyi devir olarak anlatır ve doğrudan aşkın değerleri işaretlerle kullanmaz:

*Felek kutb-ı Murâdî üzre dönsün dâ'im ey Yahyâ
Ki gâyet hoş gelüpdür şâh-ı devrânun bana devri
(Şeyhülislam Yahya, 399/5)*

Niyazi-i Mısri, İbnü'l Arabî'nin Hakikat-i Muhammedî'nin yaratılan ilk nur olmasını ve insan-ı kâmil derecesine yükselmek isteyeninin Muhammedî olanla donanması ve o kutbun bizzat etrafında dönmesi gerektiğini beyitlerinde en açık şekilde anlatan mutasavvıflardandır. "Allah göklerin ve

yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır.” (Nur 24/35) ayeti mucibince Mısri, Hz. Peygamber’i hakikat kutbunun sırrı, dolayısıyla varlık hazinesinin âlemdeki tek dayanak noktası olarak niteler. Varlık hakkındaki bilgi, onunla tekâmüle erdiği için âlemin merkeze alacağı kutb, Hz. Muhammed’dir. Bir başka deyişle pergelin sabit ucu Hz. Peygamberdir:

*Nokta-i perkâr-ı âlem Ahmedün zâtın kılıp
Sırrını kutb-ı hakikat mazhar-ı Rahman iden
(Niyazi-i Mısri, 118/5)*

Âlem O’na aittir hatta O’dur. Tasavvuf felsefesinden yola çıkarak Allah’tan insana doğru yönelmiş bir ulûhiyetten bahsedilir. İnsan ruhundaki kaotik haller uyulan ya da tâbi olunan ile düzene de girebilir. Allah iki âlemin Rahman’ıdır. Evrende ne var ne yok hepsi insanın terkididir. “Âlem Âdem’de kendine perdesiz olarak tanık kılınırken bizatihi Hak’ka perdesiz şهادeti imkânsız kalmaktadır. Hak ise ancak haklığına mazhar kıldığı kâmil insanda kendine tanıktır. Bu hakikatle Hak seçkin tercümanının dilinden: ‘Hak ile kulu arasında yetmiş bin zulmanî ve yetmiş bin nuranî perde vardır.’ İhtarını etmişken kendi kelamından ibaret Kur’an’da ‘ve şahidin ve meşhud’ ayetini kâmil kıldığı insan ile kendilik şهادetine müjde kılmıştır. Kâmil insanlık mertebesi de Âdem mertebesi de Âdem mertebelerinden biri ve en yücesidir ki, Âdem bu mertebesi ile Hak’ka halifelik kazanmıştır” (Muhyiddin İbn Arabi, 2013: 153-157). Kısacası insan aslında âlemde ahengi tek tek sağlayan her şeyden, Bir’den haber verendir. Temelde insan var oluş itibarıyla, diğer varlıklar karşısında, evrenin kutbu konumundadır. Yani insan toplamda, âlemin Hakikat-i hakayıktır:

*Kutb-ı halayık bahr-ı hâlâyık
Ferd-i câmi’dür hep makâmât
(Niyazi-i Mısri, 177/3)*

Edimeli Şevki 15. yüzyılda yaşayan rind tabiatlı bir şairdir. Şaire göre âlemin gücü ve İlahî kudretin merkezi, İbnü’l Arabi’nin kutb fikrinde olduğu gibi, Hz. Peygamber’dir. Hz. Peygamber yeryüzünde bir halifedir, kâinatın önderidir ve dahi Halik’in velayeti evvela ona lütfedilmiştir:

*Kutb-ı gerdûn-ı kemâlât-ı sezâ hamdüne ol
Tab’-ı nûrânîsidür âyîne-i fikr-i zamir
(Edimeli Şevki, 13/5)*

Karamanlı Ayni ve Gelibolulu Ali, diğer şairlerden farklı olarak bizzat kendilerini manevî lider olarak görürler. Aslında kutbun dört çeşidi olarak evtad, gavs, kutb, cihat-ı cihan kabul edilir. Bu tanımlamaların hepsinde aşkın değerleri temsil eden merkezde, dünyanın dört ana yönünü temsil edecek şekilde kuşatıcı ve dünyayla cihat edecek güce sahip olma manası vardır. Kesretten vahdete ermeyi bilen kutb, “O, zahirde halkla, batında ise Hak’la beraberdir. Hakk’ın bildirmesiyle gaybın sırlarına vakıf, yine Hakk’ın müsadese ölçüsünde varlıkta tasarruf sahibidir” (Türer, 2001: 14). Şair bu nitelendirmelerini, dünyayı ayakta tutacak direk mecazıyla, ben’i üzerinden estetize ederek anlatır. Ayni, gönül çadırının direği olma isteğinde, kutba dair en yüce dört makama işaret eder. Gelibolu Ali ise, kutupluğuna gökyüzündeki yıldızların bile şahitlik ettiğini ima eder:

*Evtâd u gavs u kutb u cihât-ı cihâni ben
Dil haymesinen mih sûtûn u tnâb idem*

(Karamanlı Ayni, 324/3)

*Bü’l-aceb kutbam ki Âlî bî-sebât evtâdla
Tâli’üm şevkine dâ’irdür cemî-i sâbitât
(Gelibolulu Ali, 93/5)*

Şairler doğrudan bir ismi zikretsin ya da kutb kavramını ima etsin esas mesele, kutbun Hz. Peygamberin hadisinde olduğu gibi içtimaiyattaki temsilyeti itibarıyla eşyanın hakikatini görüp/bilip ona göre yaşaması ve insanlara da o şekilde muamele etmesidir. “Allah’ım! Bana batılı batıl olarak gösterip, ondan kaçınmayı, hakkı hak olarak gösterip, ona tabi olmayı nasip et. Allah’ım! Bana eşyanın hakikatini göster.” hadisi etrafında toplanılacak kutba da açıkça işaret etmektedir. Dolayısıyla her dönemin kutbu, eşyanın yaratılış gayesini idrak edendir. Şaire göre Hz. Ali vaktin ve yeryüzünün merkezi, direğidir:

*Merkez-i dil kutb-ı zemîn-i zamân
Nokta-yı pergâr Alîdür Ali
(Himmat-i Enguranî, 180/9)*

Askerî, mürşidinin adını doğrudan zikrederken gittiği yolu, mürşidine tâbi olmayı âşikların tacının ekseni olarak belirtir. Çünkü o kutb, Mutlak Varlık’ın iradesinde ben’ini fani kılmış biridir. Şair, tâbi olduğu kutbunun Hak yolunda olduğuna o kadar teslim olmuştur ki, Allah’ın ihsanına an’da yaşadığı duyguyla şükreder:

*Askerî ider Hâlikun ihsânına bin bin şükür
Ol kutb-ı tâcü’l-âşîkîn Pir Ümmî Sinân bizdedür
(Askerî, 51/11)*

Şeyh Galib, Mevleviliği gazel beyitlerinin ruhuna, doğrudan ya da mecazlarla yansıtır. Mevlevilikte ney ve neyzenliğin müstesna bir yeri vardır. Neyzenlerin üstadına ‘kutb-ı nâyî’ denir. Ayrıca neyzenliğinin yanı sıra şair olan üstadların da nâyî sıfatı ile adlandırıldıkları bilinmektedir. Klasik şair, kutbu ister veli ister mazmun olarak kullansın, hep İlahî olandan kaynaklanır, İlahî olana yönelir, velhasıl İlahî olandan beslenir veya besler: “Kutupluk yasama gücünü temsil eden İlahî bilginin icra gücüdür” (Suad El-Hakim, 2005: 432). Galib, sırları gizleyenleri yaşadığı psikolojik etkiden bahsettiği beytinde Hz. Peygamberin sırdaşı olan Hz. Ali’nin aşkın değerlerle dolup taşması sonunda, dayanamayıp kuyuya sırlarını dökmesine gönderme yapar. Kutb-ı nâyî olmak bahsedilen bu Muhammedî sırlara vakıf olmakla alakalıdır:

*Zemzem-i feyz-i sülûku çıkarır zemzemesi
Sır verir çâh-ı Ali’dem dem-i kutbâne-i ney
(Şeyh Galib, 304/16)*

3. Dünyanın / Âlemin Kutbu Olma

Klasik şairler bazı gazellerinde kutb kabul ettikleri zatları doğrudan zikretmezler. Onun yerine dünya, cihan ya da âlemin kutbuna yönelik nitelendirmeleri isim vermeden ifade edebilirler. Ahmedî de din büyüğü anlamında adını söylemediği âlimine işaret eder. Gökyüzünde sabit olduğu farz edilen gerçek veya var sayılan doğru, mil, ekseni olan mihver kavramını aşkın değerleri anlatmada kullanır. Şair, kutbunu yerin ve göğün teminatı olarak görür. Dolayısıyla onun duası, her iki mihver için elzemdir:

*Semânun mihveri kutbı şeh-i arz
Ki olmuşdur duâsı âleme farz
(Ahmedî, 314/1)*

Bursalı İffet, bir beytinde insanı âlemde Hakk'ın halifesi olarak ifade ederken kutb göndermesiyle insan-ı kâmilî kasteder. Ayrıca, Bursalı İffet beyitte ironiye de yer verir. Şair, dünyanın kutbu olan bir şeyh bile olamaz. Dervişler beden olarak bir makama gelirler ya da orada mevcutturlar, ama mana değerinde makamlarını terk ederler. Mesele görevi ifadan sonra mekânı terk etmektir:

*Eger dest-i kaderden kem-ter olsa bir gice nânun
Velev kutb-ı cihân ol tekyede bir dervişün kalmaz
(Bursalı İffet, 47/4)*

Varlık, Mutlak Hakikat'ten veya Bir'den zuhur edenlerin göstergeleridir. Dolayısıyla insanda, özeldede, veli olanda O'ndan zuhur edenler vardır. "Kutup dairenin merkezi, çevresi Hakk'ın aynasıdır; âlem onun üzerinde döner. O iyilik ve kötülük şeklinde, bütün yaratıkların kalplerine uzayan bağlara sahiptir; iyilik ve kötülükten herhangi birisini, sahibi hakkında tercih etmez, onun katında ne iyilik ne de kötülük vardır; onun katında varlık vardır" (Suad el-Hakim, 2005: 432). Beyani de ruhsal tekâmül sürecini geçtikten sonra insanlara yol göstererek örnek olan bir kutb olmayı diler:

*El çeküp dünyâda her şeyden varup bir kâmilün
Dâmenin muhkem tutup kutb-ı zamân olsam derin
(Beyani, 610/3)*

Kutb kavramının bir topluluğun yöneticisi anlamında kullanılmasını Gelibolulu Ali kendi şahsında bütünler. Şair kendini 'abdâl' olarak nitelendirir, boşuna rehber aranmaması gerektiğini söyler. Çünkü Gelibolulu Ali bir tarihçi, devlet adamı, âlim ve şair olarak içinde bulunduğu zamanın kutbudur:

*Âl ile bâdeye sor bir haberüm al benüm
Kutb-ı devr olduğumı anla hey abdâl benüm
(Gelibolulu Ali, 952/1)*

Kutb, yaratılışı ve yükümlülükleri ya da hayatın kutbu olması itibarıyla düzlemsel olandan dikey eksene doğru bir yükselişi sembolize eden mükemmel varlık, insan-ı kâmilîdir. Kutb, vaktin ve yeryüzünün hâkimidir:

*Hâkim-i kevn u mekân kutb-ı zemîn u zemân
Kâsım-ı huld u sakar dâr-ı na'îm u cehîm
(Himmat-i Enguranî, 159/7)*

Beyani bir gün kendisinin, zamanının kutbunu ya da şeyhülislamını görme ve ona tâbi olma imkânına kavuşacağını belirtir. Şeyhülislam'a İlahî olanı temsiliyeti dolayısıyla ilmin kaynağına erişme, ondan uhrevî manada feyiz alma, dahası, insan-ı kâmilî olma yolunda yaklaşmak, mutlulukların en büyüğüdür:

*Cenâb-ı kutb-ı âlem hâk-i pâ-yı Şeyhü'l-islâm'a
Yüzün sürmege bâzû-yı sa'âdet el verür bir gün
(Beyani, 628/8)*

Klasik şair pervane ve mum arasındaki aşk hikâyesini de mumum pervaneye kutb olma durumu anlatarak dinî-tasavvufî unsurları estetize etmedeki başarısını gösterir. Bu anlatıda mumun alevi kendi etrafında dönerek göğe yükselir. O, şekli, rengi, ısıya dayalı gücü ve semaya yönelmesiyle

tutkunun ötesinde aşkın değerleri, ulûhiyeti temsil eder. Aşkın değerlerin kutbta var olduğu düşünülürken mum, pervanenin vasıl olmak istediği en yüce şeydir. Âşık Çelebi de bir beytinde tarikenden yürüdüğü kutbuna, nitelendirmeler yapar. Evtad, "Allah tarafından âlemi manen idare etmekle görevlendirilmiş ve kendilerine olaylara hükmetme izni verilmiş olan velilerin belli bir mertebede olanlarına verilen isimdir. Dört kişi oldukları kabul edilir. Bu velilerin mertebelerine göre aldıkları diğer isimler sırasıyla abdal, bûdelâ, nûkabâ, gavs ve kutuptur" (<http://www.lugatim.com/>, erişim: 11.11.2019). Âşık Çelebi'nin mutasavvîf şairlerin divanlarındaki mumu nitelendirmesinde kutb-ı evtada bakışında mum, sıklıkla ifade edilir. Şair, dünyanın dört temel yönünde konumlandırılan en yüce nitelendirmeyle yeryüzünde manevî değerleri ya da maneviyatın vekili evtadı över:

*Şems-i ibrâc-ı şerî'at şem-i divân-ı takî
Kutb-ı evtâd-ı mehâbet mihver-i eflâk-ı dîn
(Âşık Çelebi, 12/3)*

İbnü'l Arabî, kutbun belli bir şahsa yönelik kullanımını iki ayrı sınıflamayla değerlendirir. "Birincisi: Âdemden kıyamete kadar tek kişidir. Ve kutupluğunu kendisinden önceki bir kutuptan almamıştır. Kutup tektir, o da dünya hayatında bedeniyle yaşayan canlı peygamberdir. İkincisi: Kutup bir zamanda tek kişidir ve zamanın ilerlemesiyle çoğalmıştır. Kutupluk mertebesi ölümle ahiret âlemine göçen alınır. Bu anlamda kutup peygamber değil, genelde veli, özeldede ise efraddan birisidir" (Suad El-Hakim, 2005: 431). Kutbun Hak olanı temsil etmesi Allah'ın lütfuyudur. Kutbun kalbi halkın kalbine yansır. Çünkü onlar halkı Hakk'a yaklaştırma adına sirlara vakıftırlar. Hamdi 19. yüzyıl mutasavvîf şairlerindedir. Şair, Ahmed Kuddusi hazretlerini kutb olarak gördüğünü gazellerinde sıklıkla belirtir:

*Kutb-ı âleme ikinci düştü nûr-ı kabzı çok
Sırrile buldı Hüdâyı tâ ezel sübhânı gavs
(Hamdi, 69/2)*

Kutb, dinî anlamda üzerinde tartışmaların yapıldığı da bir kavramdır. Bâtınî bir düşüncenin eseri olarak "İslam öncesi İran mistik kültürü ve Yeni-eflatuncu telakkilerinin etkisiyle tasavvufî kabullerin merkezinde yer alan inanç ve uygulamalardandır. Kutb, gerçekte ruh-ı Muhammedî'dir. Allah'ın tecelligâhidir; yeryüzünün bütün işleri hak ve adalet ile yönetmek üzere bizzat Allah tarafından halife ve hakem kılınmıştır" (Ocak, 2010: 50-53). Hamdi beytinde bütün bu bâtınî tartışmalardan uzak bir görüşle kutbu olarak gördüğü Kuddusi hazretlerinin kendisini bizzat Hakk'a yaklaştırdığını ifade eder. Çünkü onun kutbu, asrının hakamı olarak irşad edendir:

*Asrının hâkânı kutb-ı evliyâ hakke'l-yakîn
Yek nazarda uyarub irşâd iden insânı gavs
(Hamdi, 70/3)*

Tacizade Cafer Çelebi'ye göre bir Müslümana yahut insan-ı kâmilî ulaşmada esas olan temel değerler vardır. Bunlar;

İlahî ilmi merkeze almak, faziletli olmayı varlıkla bütünleştirmek ve insana yol gösterecek, hayatının merkezinde olan bir rehber edinmektir. Allah'ın muradı bilinmektedir. Bu da esmasının karşılığı olan, içinde insan da dâhil, her türlü tecelliyle mümkün olabilir. "Tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük veli, insan-ı kâmil ve hakikat-i Muhammediyye anlaşılır" (Ateş, 2002: 2). Bu ruh marifet-i nefse de işaret eder. Kısacası âlemin ya da mevcudatın özüne dair her ne varsa zaten bu İlahî surette ya da hakikatte gizlidir:

*Vücûdun merkez-i ilm-i ledünni
Medâr-ı fazl u kutb-ı evliyâsın
(Tacizade Cafer Çelebi, 2/2)*

Hakk'ın isim ve sıfatlarının âleme tecellisini idrak, insanın kemal derecesine çıkmasına vesile olur. Yine âlem Allah'ın sonsuz esmasının tecellisidir. Bu Hakikati idrak de hikmet sahiplerince anlaşılır. Halk ve tasavvuf kültüründe kutb kavramıyla özdeş görülerek 'uçler, yediler, kırklar' olarak adlandırılanlar vardır. Bunların içinden uçler, kutbun üst derecesindedir. "Evliya hiyerarşisi içinde yer alan bir grup da, 'uçler'dir. Bunlar, Allah'a, darda kalan kulları için yardım etmesi duasında bulunurlar. Ancak bu dua hali, ihsan mertebesinde ve süreklidir, kesintisizdir. Uçler sadece, gözyaşıyla samimiyetle sıkıntılarını giderilmesi için sürekli dua halinde bulunan, Allah'a manen yakınlık durumundaki kişilerdir. Uçler bir kutub ve imaman (iki imam) dan oluşur" (Cebecioğlu, 2009: 385-386). Şair de iman ve inanç noktasında İslam'ın, dinin kutbuna da uçler eliyle vasil olduğunu belirtir:

*Der-kenâr itsem aceb mi şâhid-i maksûdumu
Tutmuşam uçler eliyle kutb-ı dînün dâmenin
(Gelibolulu Ali, 12/2)*

4. Mazmun Olarak Kutb

Klasik şair, kalıplaşan söz söyleme geleneğinin inceliğini gösteren mazmunu, yüzyıllar içinde anlam zenginliği, genişlemesi ya da çok katlı anlam dairesi içinde kullanır. "Mazmun, belli deliller ve işaretler verilerek, çeşitli ipuçları gösterilerek mana içindeki zarif ve sanatlı manaya ulaşmakla kendini gösterir ve bedii zevk olur" (Pala, 1993: 11). Kutb da bir hakikat temsilcisinin etrafında dönerek ona benzeme anlamıyla kullanımın yanında, gazellerde felek veya çarh mazmunu ile genişleyen bir anlam dairesi içinde beyitlerde yer alır. Esasında klasik şair, felekle beraber dönme eylemine de gazellerinde sıklıkla yer verir. Çünkü, âlemin oluşumu dönme eylemiyledir. Atomu oluşturan elektronlar çekirdeğin etrafında dönerler; Dünya kendi ekseninde döner; Güneş, Dünya'nın etrafında döner; yıldızlar ve gezegenler kendi ekseninde döner. Kâbe'de tavaf edilir ya da Kâbe'nin etrafında dönülür. Birçok tarikatta kutb adı verilen müşid'in etrafında halka yapılarak dönülür, zikir yapılır. Pervane mumun etrafında döner. Mevlana hazretlerinin zikrinde olduğu gibi Mevlevî sema yapar. "O olmasaydı felek dönüşü, ışığı ve meleğe mekân oluşu bulmazdı" (Karaismailoğlu- Mevlânâ, 2004: II, 362). Nihayet, âşîğın ah'ı göklere döne döne çıkar. *Çıkalı göklere âhum şererî döne döne / Yandı kandil-i sipihriin cigeri döne döne* (Necati, 472/1) Kısacası, varlık ya da varlığın mana değeriyle ilgili eylemin yanında anlatılarda da bir dönmeden bahsedilebilir.

Gazellerde de genel anlamda kutbu beyan eden dönme ve felek arasındaki ilgi anlatılırken çekilen acı, şikâyetlerle beraber, aşkın değerlere vasil olma, dua, temenni ya da umut söz konusudur. Dönme eylemi belli bir yönde veya kutbta gerçekleşirken aşkın değerler ya da dünyevi duygulara yönelik olsun, yine belli bir merkeze yönelme veya merkezde olma da düşünce ve hayal hareketliliğini anlatmada kullanılır. Kutb ile feleğin yakın ilgisi vardır. Felek; dokuz kattır ve şans, talih, kader göndermeleriyle şiiirlerde yer alır. Dolayısıyla kutb; murat, murada ermekle de sıklıkla kullanılır. Kutb, beşer ve aşkın değerdeki her şeyin merkezindedir. Beyanı kaderinden şikâyet ederken arzularını merkeze koyar. Behiştî de aynı şekilde akan gözyaşlarının dinmesini muradının kutbunun dönmesine bağlar. İki şair de ters giden talihlerinin bir gün değişeceğine ve isteklerinin kabul olacağına inanırlar:

*Felek şimdi Beyânî aksine devr etse gam çekme
Gelür bir gün döner kutb-ı murâdum üzre gerdünüm
(Beyânî, 536/5)*

*Bir uyardan çeşmesâr-ı eşkümi kıldum revân
Ola kim bir dem murâdum kutbı üzre döne çarh
(Behiştî, 74/2)*

Kutb, tekkelerde 'Hü' çeken dervişleri orta noktada/merkezde idare eden müşittir. Yani kutb sabittir, etrafındakiler ise sürekli döner. "Tasavvuf ehline göre, değirmen taşı milin çevresinde döndüğü gibi bütün manevi âlem de kutbun çevresinde döndüğüne inanılır. Müşid-i kâmil, kozmik çarkın merkezine yerleşir ve herhangi bir dış etkiden dolayı hareketlenmezler. Onlar bizatihi hareket ettiricidirler. Bilge kişi, kozmik çarkın merkezindedir ve İlahî Hakikat'le arasında ya çok az perde kalmıştır veya gözlemlerinden o perdeler tümüyle giderilmiştir. Bilgelerin sakin, sessiz, hareketsiz duruşları bu sırdandır" (Tektaş, 2013: 32). Dolayısıyla, değirmen ya da değirmene ait çarh ile beraber beytin bağlamını tamamlarken alt metinde de değirmenin dönmesiyle çarkların ufalanmaya ve aynı zamanda olgunlaşmaya, varlıktan geçmek düşüncesini aktarmak için kullanılır:

*Dönmedi kutb-ı murâdum üzre bu gaddâr çarh
Kim uram döne döne şâd u ferah her bâr çarh
(Zati, 103/1)*

Kutb, bir yönüyle tâbi olmayı ifade ederken şairler merkezde olmayı dinî, tasavvufî kullanışa benzeterek kutb-ı murad, kutb-ı felekle metaforlaştırırlar. Örneğin klasik şairlerden Zati, gazellerinde muradın kutbu olmasını ve kutb-ı murad tamlamasını en çok kullanan şairlerdendir. Şair, arzularının gerçekleşme düşüncesini merkeze alır, hayatını yahut eylemlerini onun etrafında şekillendirir. Muradın yönü feleğe dönük olduğunda aydınlanma, ışık ve gök ile buluşma manaları beyitlerin alt metninden okunabilir. Kutb kavramı klasik şairler tarafından her ne şekilde kullanılırsa kullanılsın yüz ona dönülür; 'ol'maya, yenilenmeye, değişmeye o vesile olur:

*Gözlerün aydın murâdum kutbı üzre döndi çarh
Şevk ile şehre bu gün ol mâh-ı tâbanun gelür
(Zati, 210/3)*

*Yine kutb-ı murâd üzre dönübdür çarh-ı pirûze
Mey-i yâkûtu kût idin dem pirûz irişmişdür
(Zati, 214/2)*

*Ey felek lûtf it benüm kutb-ı murâdum üzre dön
Çarhunâ tokunmasun ahum bir âteş- pâredür
(Zati, 267/2)*

*Dönmedün kutb-ı murâdum üzre hergiz ey felek
Döne döne cânuma cevr eyledün cânâne-veş
(Zati, 606/3)*

*Zahm urdı sîneme yine bin yirde bir melek
Kutb-i murâdum üstine devr eyledi felek
(Zati, 695/1)*

*Bir gice menzilümüz itse müşerref o kamer
Kutb-ı maksûdumuzun üstine dönerdi felek
(Zati, 706/3)*

*Ger cem olursa bir yire bizümle ol melek
Kutb-ı murâdum üstine devr eyleye felek
(Zati, 726/1)*

*Yürüt sâkî ayağı câmî döndür
Muradum kutbı üzre döndi eflâk
(Zati, 748/2)*

Her şairin ya da her insanın hayatı boyunca merkeze aldığı olay, insan ve değerler vardır. Klasik şair, kutb kavramını kullanırken kelime, sözlük anlamından dışarı çıkmadan beyitte yer alırken şahsi seçimlerindeki izleri eserlerinde barındırır. Gelibolulu Ali, gece gündüz huzur ve mutluluğu yaşaması ve her gününün bayram gibi geçmesi için felek çarhının kendi istediği şekilde dönmesi gerektiğini söyler. Beyitte bahsedilen bayram, esasında şairin kendini tanıması ile ilgili bir süreç sonunda ben'ini gerçekleştirmesi ile alakalıdır:

*Umarın kutb-ı murâdumca dönüp çarh-ı felek
Şebümi kadr ide her bir günümü id-i sa'id
(Gelibolulu Ali, 165/2)*

Arzu ve istekler, nefsin merkezindedir. Nefis, hadiselerin hep kendinden yana evrilmesini ister. Gelibolulu Ali, talihsiz başına Hüma kuşunun konarak isteklerinin gerçekleşmesini arzular:

*Zemâne kutb-ı murâdâtum üzre dönmeye mi
Bu onmaduk başa devlet humâsı konmaya mı
(Gelibolulu Ali, 1503/1)*

*Murâdum kutbı üzre dönsün eflâk
Olup erbâb-ı kadrün cümle piri
(Gelibolulu Ali, 208/7)*

Bunların dışında klasik şair kutbu farklı kullanımlar içinde beyitlerine yansıtır. Örneğin, İlahî menzile giderken kutb kavramı tasavvufi kullanımda her zaman aynı dereceye işaret etmez. Kutb-ı aktâb bunlardan biridir. “Kutbü'l-aktâb çeşitli işlevleri itibarıyla kutb-ı âlem, kutb-ı cihân, kutb-ı ekber, kutb-ı irşâd, halife, kutb-ı zaman, kutb-ı vakt, vâhid-i zaman, sâhib-i vakt, hicâb-ı a'lâ, mir'ât-ı Hak, kutb-ı medâr ve gavs adını alır. Bütün kutublar kutbü'l-aktâbın emri altındadır. Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin bu dereceye ulaştığına inanılır” (Ateş, 2002: 2). Çünkü, “Her veli hiyerarşisinin kendine mahsus bir üslubu vardır, kimine göre ise hepsinin üzerinde kutbü'l aktâb (kutbların kutbu) vardır” (Ocak, 2010: 50). Tacizade Cafer Çelebi'ye göre bir kişi bireysel olarak aşkın değerleri üzerinde barındırmak ve insan-ı kâmil olma yolunda basamakları çıkmak isterse üslubu ya da tarzı bir kutb-ı aktâb gibi olmalıdır:

Merkez-i ilm-i ledünnî oldı çün zâtun n'ola

*Sebk idersen ma 'rifetde kutb-ı aktâb üstine
(Tacizade Cafer Çelebi, 6/33)*

Tacizade Cafer Çelebi maneviyatın merkezini anlatan bütün değerleri art arda sıralar. Din ve devletin dayanağı, safâ ve sıdkın merkezi; cömertlik ve eli açıklığın usulü, adalet ve insafın merkezinde değerlerini belli eder:

*Ey medâr-ı dîn ü devlet merkez-i sıdk u safâ
Kutb-ı insâf u adâlet mihver-i cûd u sehâ
(Tacizade Cafer Çelebi, 18/1)*

Gelibolulu Ali, sanat ve fazilet denilince kendisinin üstad olduğunu ve bu işin merkezinde kendisinin olduğunu söyler:

*Eger kutb-ı medâr-ı mihnet olsam dirse bir âdem
Bu gün Âlî gibi fazl ile fenninde ferîd olsun
(Gelibolulu Ali, 1187/5)*

Şeyh Galib, tevhid redifli gazelinin merkezine tecelliye dair âlemde görünen her şeye işaret eder. Âlemdeki bütün varlık ve nesnelere Mutlak Hakikat adına bir ibrettir:

*Şebîh-i hâle-i şems ü kamerdir halka-i tevhîd
Hat-ı kutbü'l-burûc-ı pür-iberdir halka-i tevhîd
(Şeyh Galib, 38/1)*

Şairler gazellerinde kutbu, ‘herhangi bir şeyin merkezinde olma’ anlamını koruyarak güzellik, muhabbet, iyilik gibi değerlerle de beraber kullanırlar. “Kutb olabilme özelliği, herkeste bil kuvve vardır. Ama bunu gerçekleştirebilmek çok az kişiye, çok uzun zamanda nasip olduğu gibi, kısa zaman içinde de nasip olur. Kutb Hz. Muhammed gibi bir kuldür. Emir âleminden halk âlemine doğru meydana gelen tenezül olayları, kutb üzerinden cereyan ederek vuku bulur, İlahi program çerçevesini aşmadan, olaylarda bir tür tedbir (yönetme) ile etkinliğe sahip bulunduğu için, keyfe ma yeşâ (dilediği gibi) davranamaz” (Cebecioğlu, 2009: 385-386). Tokatlı Kani de kendisini muhabbet âleminin ekseni ya da âlemin kalbi olarak nitelendirir:

*Beni dirdün ki bu kutbu'd-devâ'ir mahabbetde
Miyân-ı merkez-i işkunda mihverdüm niçün küsdün
(Tokatlı Kani, 104/2)*

Aşkın değerlerin yeryüzünde rahmet ve bereket olarak yayılması için kılavuzluk, kutupların varlığı ile vasıta kılınır. Şairin yönü, gönlü yani ruhu ‘güzel’ olana yönelmiştir. Zati'nin de kutbunun güzeli ve güzelliği temsil ettiği açıktır:

*Dinürdi sana sipîhr-i melâhatün kutbı
Yirüni beklesen ey mâh ber-karâr olsan
(Zati, 750/3)*

*Beklesen yirün dönerdi sana kutb-ı çarh-ı hüsn
Neyleyem her-câyîsin ey mâh-ı tâbânüm benüm
(Zati, 885/5)*

Milletlerin tarihî seyrinde kutb kelimesinin şiirde doğrudan kullanımı yüzyıllar içinde anlam itibarıyla aynı kalmakla beraber ifadede değişikliğe uğramıştır. Şairler ‘pir, şeyh, usta, üstad’ gördüğü çeşitli isimleri klasik şiirin gelenekselleşen söyleyişinin öncesinde veya sonrasında da kullanmışlardır.

5. Sonuç

Klasik şiirde kullanılan her kelime, kavram yahut terimin sıradan bir tercihle mısralarda yer aldığını söylemek eksik hatta yanlış bir bilgi olur. Klasik şairin geleneği takip ederek

belli kurullarla mısralar oluştururken tercihlerini yok sayması ya da mutlak olarak tek yöne hapsetmesi söz konusu değildir. Şairler konu, tema, nazım şekli hatta kelime tercihlerinde kendi tasarruflarına göre eser oluşturdukları açıkça görülebilmektedir.

Kutb, temelde dinî ve tasavvufî bir değerler manzumesi içinde çokluktaki teklîğe işaret eden bir kavram olarak algılanmaktadır. Klasik şairler gazellerinde kutbu, bu dinî hatta içtimai yöneliminin yanında, âlemin varoluşundan belli bir düzende değişime yenilenmeye kadar varan geniş bir anlam dairesinde kullanırlar. Bu hakikat gazellerde gerçek, mecaz ya da mazmun, hangi anlam olursa olsun, mısralarda mutlak surette yer alır. İrfan meclisine mensup bir prototipi ifadeye ya da mazmun olarak kullanılan kutb, mana değeri fark etmeden, merkezde olmayı çağırır. Somut ya da soyut göstergelerle merkezde olan kutbtan doğrudan etkilenen unsurlar ise etrafında dönmektedir. Dolayısıyla klasik şiir gazellerinde bir sultanın kutb olarak görülmesinde tebaasında olanların ona yüzünü dönmesi ve ülke topraklarının varlık ve bütünlüğünü koruma anlamı çıkar. Onların Allah'a rağmen davranma, var olma iddiaları zaten yoktur. Bunun yanında dinî ve tasavvufî anlamda kutb, makam ve dereceleri birbirinden farklı olmak üzere velilerin, nebilerin taklitçisi ya da onun yolunda olanları da muayyen ve müstakil manada temsiliyeti şeklinde mısralarda kullanırlar. İbnü'l Arabî'nin felsefesine göre de yarattığını kıyamete kadar Hakikat-i Muhammediye ile şereflendiren Allah, insana rehberlik etmesi için her dönem kutblar gönderir. İnsan mikro âlemdir, kutb da makro âlemin adeta bir prototipidir ya da makro olan ancak onlar sayesinde tanınabilir. Ayrıca, şairler kutbu ister sultan ya da iktidarı ister velileri ya da kutb-ı felek, kutb-ı murad şeklinde mazmunlaştırarak kullanılsın, esas mesele ona tâbi olmak, bir değer merkezde, onu rehber edinen takipçilerinin de etrafında olmasıdır. Burada insanın insana tâbi olmasında bir ibadet şekli akla gelmemeli, Hakikat-i Muhammediyeyi temsiliyeti dolayısıyla manen etrafında olma kastedilir. Bu, esasında, Rahman'ın bütün insanlıkta tecellisine de işaret eder.

Kaynakça

- Affifi, Ebu'l Alâ (1998). *Tasavvuf Felsefesi, Muhyiddin İbn-i Arabi*, çev. Mehmet Dağ, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları 127.
- Ahmedi Divanı, (faz. Yaşar Akdoğan). www.ekitap.kulturturizm.gov.tr
- Âşık Çelebi Divanı, (2017). faz. Filiz Kılıç, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Askerî Divanı, faz. Sarı, M. (2007). *Askeri Muhammed Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi. Yayın No. 64.
- Ateş, S. (2002). Kutup, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim Tarihi: 18.10.2019).<https://islamansiklopedisi.org.tr/kutub>
- Behiştî Divanı, (2018). (faz. Yaşar Aydemir). www.ekitap.kulturturizm.gov.tr

- Beyanî Divanı, faz. Fatih Başpınar, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyanipdf.pdf?0>
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahihu'l-Buhârî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul (t.y.), I, 215, Cuma 11;II, 79, Cenâiz 33; III, 87-88, İstikraz 20; VIII, 104, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20; Ebu Dâvud, Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistani, Sünen, Çağrı Yayınları İstanbul 1982, İmâret, 1-13.
- Bursalı İffet Divanı, faz. Arslan, M. (2005). Bursalı İffet Dîvânı. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Cebecioglu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- <http://tasavvufkitapligi.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-sozlug.pdf>
- Chittick, C. W. (2016). *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Divan-ı Hamdi / Pendiyye-i Hamdiyye, (2015). (faz. Nazire Erbay). Kayseri: Fenomen Yayınları.
- Demirli, E. (2015). *Şair Süfler: Mevlana, Yunus Ve Niyazi-i Mısri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Sufi Kitap.
- Edirneli Şevki Divanı, (2000). (faz. Yakar, H. İ.). Konya: Palet Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı, (2018). (faz. İ. Hakkı Aksoyak). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Kadı Burhaneddin Divanı, (1980). (faz. Muharrem Ergin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kâni Divanı, (2017). (faz. İlyas Yazar). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>
- Karamanlı Aynî Divanı, (1997). (faz. Ahmet Mermer). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mesnevî, I-II, (çev. Adnan Karaismailoğlu). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Muhyiddin İbn Arabî, *Âdem*, (2013). (ter. Nusreddin M. Ali). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Niyâzi-i Mısri Dîvânı ve Şerhi, (faz. M. Efdal Emre). İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Ocak, Y. A. (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, İstanbul: Timaş.
- Pala, İ. (1993). *Mazmunun Mazmunu*, Dergâh Dergisi, S. 35, İstanbul.
- Seyyid Yahya Yesribî, (2010). *İrfan Felsefesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Suad El- Hakîm, (2005). *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı.
- Şencan, H. K. (2018). *Fesleğenin Ömrü Yayınları*, (Erişim Tarihi: 20.11.2019) https://www.ders.es/kara_kitap11.pdf

- Şevki Divanı, (2018). (haz. Işınsoy, T. D; Canım, R.). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, (Erişim: 13.10.2019) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0>
- Şeyh Galib Divanı, (2011). (haz. Naci Okçu). Ankara: TDV Yayınları.
- Şeyhülislam Yahya Divanı, (1995). (haz. Rekin Ertem). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tâci-zâde Ca'fer Çelebi Divanı, (2018). (haz. İsmail E. Erünsal) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>

- Tektaş, M. (2013). *Maneviyat Değirmeni*, (Erişim Tarihi: 14.09.2019) http://www.somuncubaba.net/pdf/0158/www.somuncubaba.net-2013-12-0158-11maneviyat_degirmeni.pdf,
- Türer, O. (2001). *Tasavvufî Düşüncede İnsan*, Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi, S.5, Ankara.
- Yunus Emre Divanı (1990). (haz. Tatçı, M). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Zati Divanı 1-2, (1968-1970). (haz. Ali Nihad Tarlan). İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- <http://www.lugatim.com/>
- http://www.tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc_yeni_site